

Jón Ólafsson

Silfurbergskúlan – merkileg saga um afreksverk

Hér segir Jón Ólafsson lögfræðingur í Reykjavík frá silfurbergssteini sem afi hans, Bjarni Ásmundsson frá Beinárgerði, síðar á Eskifirði og í Brimnesgerði í Fáskrúðsfirði, slípaði í reglulega kúlu í því skyni að senda hana á heimssýninguna í Chicago 1892. Pangað komst kúlan aldrei. Hún komst hins vegar bæði til Kaupmannahafnar og Kanada en skilaði sér loks á Þjóðminjasafn Íslands 1964 og síðan til Náttúrufræðistofnunar Íslands 1979.

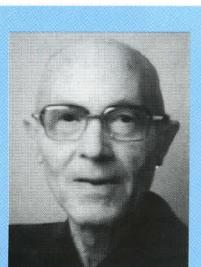
AFI MINN hét Bjarni, hann fæddist í Beinárgerði í Vallahreppi 1835.¹ Afi minn var góður sláttumaður, hann eggjaði ljáinn sinn svo vel að honum beit alltaf. Afi minn var líka hagur, hann gerði fugla úr filabeini eða hvalbeini, hann gerði fallega hluti úr tré og gróf á þá ýmsar dýramyndir, svo sem hreindýra og álfra. Hann smíðaði sér líka skatthol, það var fallega málæð og skráarlauf úr hvítu beini. Í halllokunni voru smáar skúffur og leynihólf, sem afi einn kunni að opna. Síðar lærði ég það.

Afi minn lærði að skrifa með broddstafnum sínum á svell, þegar hann stóð yfir fé á vetrum. Hann skrifði fallega rithönd. Hann var líka bókbindari á eftir árum og átti mikil og góð bókbandsverkfæri. Hann gerði sér bókaskáp, sem svaraði til skattholsins og stóð ofan á því. Þar átti hann m.a. allar þá útkomnar Íslendingasögur, allar í skinnbandi með gyllingu á kjöl, mjög vandlega unnið af honum. Þar voru

líka öll Þjóðvinafélagsalmanökin, á líkan hátt innbundin, ásamt fleiri bókum, þar á meðal sumum, sem voru að meira eða minna leyti skrifðar af honum, því eignaðist hann slitur af bók, reyndi hann að fá lánað heilt eintak og skrifði þá það sem vantaði í slitrin og batt svo allt inn. Mér þótti gott að koma mér vel við afa, svo ég fengi lánaðar bækurnar hans til að lesa.

Um 1883 mun afi hafa flutzt niður á Eskifjörð með fjölskyldu sína, konu og tvö börn, Sigríði og Ásmund. Hann starfaði við bókband og við silfurbergið úr Helgustaðanámu við Reyðarfjörð fyrir verzlun Ottós Tuliniusar á Eskifirði, og mun sonur hans, Ásmundur, einnig hafa unnið við það, en hann var þá innan við fermingu.

Móðir míni sagði okkur systkinum að afi hefði séð auglýsingum um það í einhverju blaði, að til stæði að halda mikla heimssýningu í Chicago og hátiðaneftindi óskaði eftir að fá

Jón Ólafsson
lögfræðingur
í Reykjavík

slípaðan silfurbergsstein til að sýna, og lofaði góðri borgun fyrir. Þá hafi afi keypt óunninn silfurbergsstein og byrjað að gera hann kúllagaðan og síðan að slípa hann, með það fyrir augum að koma honum á nefnda heimssýningu í Chicago og hefst nú merkileg saga.

Með nákvæmri vinnu og sérstakri iðni og elju tókst afa að sverfa alla kanta af steininum og slípa hann svo vel í kúluformi, að hann var alveg gegnsær eins og vatnsdropi.

Með nákvæmri vinnu og sérstakri iðni og elju tókst afa að sverfa alla kanta af steininum og slípa hann svo vel í kúluformi, að hann var alveg gegnsær eins og vatnsdropi. Þeir sem eitthvað þekkja til silfurbergs, hve viðkvæmt það er og hversu því er gjarn til að springa í sína upphaflegu fleti, og erfitt að komast hjá því að feyrur komi í það við snertingu, geta gert sér í hugarlund hversu vandasamt og erfitt verk þetta var.

Einhvern veginn tókst honum ekki að ná sambandi við auglýsendur og komst slípaði steinninn því aldrei til Chicago. Einhvern tíma fór vinur afa míns, að nafni Jón Arnesen, sem var faktor fyrir verzlun Ottós Tuliniusar á Eski-firði, með steininn til Kaupmannahafnar og sýndi hann þar skrautsteinasala, en sá vildi prófa hörku steinsins með eggjárn og setti rispu í hann. Silfurberg hefur, að ég hygg, hörkuna 3 á móti demanti, sem hefur hörkuna 6. Afi fékk steininn aftur með rispu og tók á ný til við að slípa hann svo að rispan hyrfi.

Afi fluttist til foreldra minna á Brimnesgerði í Fáskrúðsfirði árið 1904 og var ég þá á ellefta ári. Mér er það minnisstætt að hann hafði búið til tvö slípunartæki, sem líktust eggjabikurum, fóðruð að innan, og voru þau miðuð við stærð steinsins, og létt hann steininn þar í og neri síðan sitt á hvað með höndunum. Steininn varð aftur tær og rispulaus, en nokkuð minni.

Ásmundur sonur afa hafði farið til Kaupmannahafnar og útskrifazt þaðan sem trúsmíðameistari. Hann tók að sér að smíða Grundarkirkju í Eyjafirði fyrir Magnús bónda á Grund, en að því verki loknu fór hann til Ameríku, eftir að hafa misst konu sína, og kom ekki til landsins aftur, en son átti hann er hér hefur dvalið og starfað, er Ingólfur heitir.²

Afi minn dó í Brimnesgerði hjá dóttur sinni og tengdasyni í júní 1907, 72 ára gamall. Nokkru eftir andlát hans sendu foreldrar míni umrædda silfurbergskúlu til Ásmundar í Ameríku. Nokkru fyrir dauða sinn sendi Ásmundur steininn hingað, til Ingólfss sonar síns, með uppástungu um það að hann yrði gefinn

Þjóðminjasafni Íslands. Þetta gerðum við Ingólfur 16. maí 1965.³

Þetta er í stórum dráttum sagan um þennan oftnefnda stein, en þeir sem ekki þekkja til þessa mál og vita ekki hversu ótrúlega iðju og þolinmæði og nákvæmni þarf til að ná þessum árangri, skilja alls ekki hvílkt afrek afi minn leysti af hendi. Af því ég var fjarri æskuheimili mínu mörg ár og lengi erlendis, hafði mér gleymzt frásögn móður minnar um tildrögin að því að afi byrjaði á þessu svo að segja vonlaus verki, en ég var minntur á það fyrir skömmu, og þá fór ég að rannsaka hvaða heimssýning það hefði getað verið, sem steininum var ætlað að fara til og þá kom þetta í ljós:

Ákveðið hafði verið að halda mikla hátið í Chicago til minningar um það að 400 ár voru liðin frá fundi Ameríku, og 21. nóvember 1892 var hátiðarsvæðið ákveðið í Jackson Park og Midway við hliðina, og náði svæðið yfir 686 ekrur lands, og af því var hátiða- og sýningarbyggingum komið fyrir á 188 ekrum. Hátiðasýningin var svo opnuð almenningi 1. maí 1893 og stóð yfir samfleytt í sex mánuði og komu á sýninguna 27.540.000 manns. Ég tel víst að það hafi verið hátiðarnefndin, sem auglýsti eftir steini eins og um er rætt. Það má vel vera að hátiðarnefndin hafi haft sérstakan áhuga á silfurbergssteini í sambandi við það, að sama ár var tekin í notkun vísindastofnun, sem reist var í Lincolnsgarði, er lagði mikla stund á heimspeki og stjörnufræði. Þar starfaði mikilvirkur heimspekingur og stjörnufræðingur að nafni Wallace Atwood, og má vera að hann hafi haft sérstakan áhuga á svona steini vegna ljósbrota-eiginleika silfurbergsins. Atvikin höguðu því svo að umræddur steinn komst ekki á þessa sýningu, eins og áður er lýst. Hvort þangað hafa borizt einhverjur slíkir er mér ókunnugt um, en sennilega myndu auglýsendurnir hafa lagt mikið kapp á að fá steininn, ef þeir hefðu vitað að hann varð til, enda höfðu þeir boðið fram allstóra fjárhæð fyrir slíkan grip.

Vera má að það hafi verið óskynsamleg ákvörðun að gefa Þjóðminjasafninu þennan grip. Sennilega hefði verið betra að gefa þetta einhverri náttúrufræðistofnun, sem hafði skilning, bæði á efni hlutarins og þeirri sérstökum vinnu, sem núverandi form hans og gerð

Mér er það minnisstætt að hann hafði búið til tvö slípunartæki, sem líktust eggjabikurum, fóðruð að innan, og voru þau miðuð við stærð steinsins, en nokkuð minni.

hlaut að hafa kostað og gerir hann alveg sérstæðan. Þetta byggi ég á því, að við athugun kom í ljós nú fyrir skömmu, að þekktustu náttúrufræðingar okkar vissu ekki um tilvist þessa steins, en það eru einmitt þeir, sem hafa þekkingu á eðli hans. Það er staðreynd að svona gripir geta legið áratugum saman á söfnum, án þess að þeim sé gaumur gefinn. Ég hef rætt við náttúrufræðinga hjá Náttúrufræðistofnun Íslands og komið að raun um að stofnunin á steinasafn. Hefði ég vitað það þegar við gáfum Þjóðminjasafnini steininn, þá hefði ég heldur gefið steininn þangað. Nú tel ég æskilegt að þessar stofnanir kæmu sér saman um það, hvor þeirra hafi vörzlu, sýningu eða afnot steinsins á hendi.

Ég þykist þess fullviss að annar steinn þessarar tegundar og gerðar sé ekki til hér á landi, en væri þó svo, væri fróðlegt að fá vitneskju um það. Ennfremur væri mjög fróðlegt að fá að vita, hvort svona gripur væri til einhvers staðar annars staðar og þá hvar.

Smágrein þessi birtist í Tímanum, sunnudag 1. maí 1977.

Eftirmálsgreinar

- 1 Skv. upplýsingum frá Héraðsskjalasafninu á Egilsstöðum fæddis Bjarni Ásmundsson í Valþjófsstaðasókn 10. okt. 1835, og lést 20. júní 1907.
- 2 Í frétt í Mbl. af aldarafmæli Grundarkirkju haustið 2005, er Ásmundur sagður hafa verið frá Geitagerði í Fljótsdal. Í bókinni „Dagar Magnúsar á Grund“, eftir Gunnar M. Magnúss (Akureyri 1972) segir að hann sé „fæddur að Geitaskarði í Fljótsdal 1873“, sem mun vera misritun. Bjarni Ásmundsson er skráður „verkfær maður“ í Geitagerði, 35 ára, árið 1872, hjá Ólafi Stefánssyni bónda þar. Í bók Gunnara kemur fram að kona Bjarna, og móðir Ásmundar, hafi verið Sigríður Ásmundsdóttir, Indriðasonar á Borg í Skriðdal, en Indriði var faðir séra Ólafs á Kolfrejjustað, föður Páls Ólafssonar skálds. Ásmundur og Pall hafa því verið á 2. og 3. að skyldleika.
- 3 Þann 9. nóv. 2005 ritaði ég Þjóðminjasafni og Náttúrufræðistofnun bréf með fyrirsínum um silfurbergskúluna. Skv. bréfi frá Lilju Árnadóttur, Þjóðminjasafni, dags. 13. des. var kúlan skráð inn í safnið í maí 1965, eins og Jón segir, með aðfanganúmerið 1965/171, en fannst þar ekki þráttr fyrir nokkra leit. Í símtali við Svein Jakobsson í nóv. 2005 kom fram að slípuð silfurbergskúla frá Þjóðminjasafni, með aðfanganúmeri 6926, er geymd í steina- og bergtegundasafni Náttúrufræðistofnunar Íslands í Reykjavík, afhent safninu í febrúar 1979, af Ingólfí Ásmundssyni og Jóni Ólafssyni. Fer ekki á milli mála að það er sama kúlan og um er rætt í grein Jóns, og virðast þeir hafa fengið leyfi Þjóðminjasafnsins til að taka kúluna þaðan og afhenda hana Náttúrufræðistofnun, eins og Jón telur rétt að gera, en á Þjóðminjasafni hefur líklega gleymst að afskrá hana. Ég skoðaði kúluna á Náttúrufræðistofnun 6. mars 2006. Hún er alveg kúlulaga, um 3 sm í þvermál, sprungulaus, vatnstaður og yfirborðið spegilglansandi, nema aðeins matt á litlum bletti. Ekki er ljóst af hverju það stafar. H.Hg.

Glettur

ÞEIR HEFÐU FOKIÐ...

Vilberg Lárusson átti lengi heima á Egilsstöðum og býr þar ennþá flest hans fólk, en hann er látinna fyrir allmögum árum. Hann var alla ævi veitull maður, hress í viðmóti og félagslyndur. Hann ólst upp í Byggðarholti á Eskifirði hjá kjörföður sínum, Lárusi Kjartanssoni, sem hafði mikið dálæti á þessum tápmikla pilti.

Einu sinni sem oftar langaði Vilberg að bregða sér í bíó út í pláss. Ekki voru peningar í vörslu fólks á hans aldri á þeim árum, svo að hann varð að leita ásjár hjá Lárusi. Lárus vildi endilega hjálpa augasteininum í þessu efni, en hafði ekki handbært minna en einn 500 kr. seðil, sem var firnamikið fé á þeim árum. Hugsanlega hefur bíomiðinn kostað 20 krónur um það leyti.

Gera þeir feðgar með sér samkomulag um að Vilberg fari með seðilinn og fái honum skipt í kaupstaðnum og færí þeim gamla síðan afganginn. Fyrir vikið heimilast sendlinum að ráðstafa hluta andvirðisins til kaupa á bíomiða. Fer nú Vilberg sem leið liggur á reiðhjóli sínu rakleiðis á kvíkmyndasýninguna.

En hvort tveggja var að Vilberg var vinsæll og vinmargur og mátti aldrein neitt aumt sjá. Honum dvaldist nokkuð í bíóferðinni og margir urðu á vegi hans, sem ekki áttu almennilega fyrir veitingum eða öðrum nauðsynjum og var nú ekki í kot vísað að leita ásjár hjá Vilberg þennan sunnudag.

Pegar kvölda tók var fjármagnið á þrotum og Vilberg hélt heim á leið á hjólinu. Hugsaði hann margt á leiðinni heim og þegar þeir feðgar höfðu heilsast spurði Lárus um afganginn af 500-kallinum.

Vilberg varð þó nokkuð óðamála og sagðist hafa stungið seðlunum í rassvasann fyrir heimferðina: „...en þeir stóðu aðeins uppúr vasanum og það var svo hvasst að þeir fuku upp úr vasanum og ég náði ekki einum einasta, hvernig sem ég reyndi.“

Lárus leit til veðurs, sem var kyrrt og hið fugursta, segjandi. „Jæja góði. Þeir hefðu fokið hvort sem var.“